

Олександр САГАН (Київ)

**ЄВРОПЕЙСЬКІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ
ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН
ТА ЇХ ВПЛИВ НА РЕАЛІЇ В УКРАЇНІ
(друге десятиріччя ХХІ ст.)**

Аналіз європейської системи цінностей у питаннях відносин між владою та конфесіями/церквами дозволяє нам виділити кілька базових підходів:

- Більшість європейських країн відмовилися від спеціального органу з урегулювання державно-церковних відносин, оскільки там ці відносини вписуються у систему відносин між державою та громадськими організаціями.
- Практично всі європейські країни чітко і постійно відслідковують порушення законодавства у сфері свободи совісті й мають дієві механізми впливу на ситуацію в разі порушення цих свобод (суд, рішення профільних міністерств, зміни до чинного законодавства тощо).
- Існує міжнародний механізм гарантування прав людини у сфері свободи совісті на рівні ООН (Комісія з прав людини Економічної і Соціальної ради; комітет ООН з прав людини тощо), європейських структур (європейська комісія з прав людини, Європейський Суд з прав людини, Комісар Ради Європи з прав людини), національних структур (Бюро демократії, прав людини та праці Державного департаменту США, яке веде щорічний міжнародний моніторинг стану свободи совісті в різних країнах світу; омбудсмени; профільні міністерства).

Відтак виголошений на початках курс Української держави на європейську інтеграцію передбачає узгодження з європейськими базових принципів у функціонуванні національного законодавства. Тому логічним (інше питання – чи виправданим на даному етапі розвитку України) є крок із ліквідації окремої інституції на рівні центрального органу виконавчої влади (але не державного органу, існування якого захищено законом), яка б займалася проблемами державно-церковних відносин. Наприклад, в Указі Президента України про ліквідацію у 2005 році Держкомрелігій зазначається,

що «ліквідація Держкомрелігій пов'язана із необхідністю вдосконалення системи органів виконавчої влади й виконанням зобов'язань України перед Радою Європи». Мотивом для ліквідації Держкомрелігій стало переконання В.Ющенка в тому, що уряд не повинен вести свою політику у сфері релігійного життя і що віросповідання є особистою справою кожного, а всі проблеми, пов'язані з релігією, можуть і повинні вирішуватися судом. Проте українські реалії змусили тодішнє керівництво держави відновити ліквідований орган і підняти його до статусу центрального органу виконавчої влади.

Причин цього кілька. Проте головною, на нашу думку, є той факт, що після прийняття базового закону «Про свободу совісті та релігійні організації» жодних кроків із зміни базових принципів (передусім – адміністративно-силових) розв'язання проблем, пов'язаних із порушенням свободи совісті громадян, зроблено не було. Крім того, відповідальні державні органи навіть не виробили більш-менш наближеного до нинішніх реалій принципу обрахування кількості віруючих тих чи інших Церков та релігійних організацій. Йдеться про облік статутів зареєстрованих чи діючих без реєстрації громад. Адже й донині не враховується, що в одній громаді може бути тисяча вірних, в іншій – лише ті десять, які необхідні для реєстрації. Проте в офіційній статистиці в обох випадках відображається по одній позиції. Такий стан речей сприяє постійному маніпулюванню свідомістю людей та отриманню фінансових преференцій від органів влади для одних Церков чи релігійних організацій на шкоду іншим.

Україна, на жаль, й досі не готова до системного моніторингу порушень у сфері свободи совісті та, найголовніше, до практичних кроків із неадміністративного (не силового) реагування на ці порушення. Представники українських Церков та релігійних організацій, правозахисники мають десятки прикладів того, як міліція (силові структури в цілому) чи суди фактично самоусуваються від вирішення міжцерковних чи державно-церковних конфліктів (особливо у суперечках за нерухомість чи церковне майно). Або ж навпаки - владні структури у тих чи інших регіонах приймають «право сили чи право кількості», забуваючи, що перед законом всі діючі громади мають рівні права. Відтак на практиці вирішенням найбільш «гарячих» проблем у рамках чинного законодавства в 1995-2010 роках займалися вже ліквідовані Державний комітет України у справах релігій (1995-2005 рр.) та Державний комітет України у справах національностей та релігій (2006-2010 рр.).

У цьому контексті зрозуміла тривога більшості Церков та релігійних організацій щодо терміновості та методу/способу останнього усунення Держкомнацрелігій з адміністративної арени – просто його ліквідація. Відтак, по-перше, до вирішення справ у сфері свободи совісті мають змогу потрапити (і потрапляють!) некваліфіковані, а то й заангажовані чиновники, без досвіду роботи. Адже при скороченні фінансування та посад, які й надалі переживають міністерства та відомства, скорочується й кількість чиновників, які професійно

займаються релігійними та національними питаннями. По-друге, розділення функцій реєстрації та обліку релігійних громад (Мінюст) із практичною роботою з Церквами (Мінкультури) суперечить чинному законодавству (закону «Про свободу совісті та релігійні організації») та призводить до значних труднощів у розвитку Церков та релігійних організацій. Це пов'язано, перш за все, із набуттям пільг при отриманні статусу релігійної організації (зниження тарифів на природний газ, пільгові тарифи на оренду площ, пільги на ввезення благодійної допомоги тощо).

Достовірність поданої громадами інформації і взагалі їх релігійний/комерційний характер нині встановити все складніше. Останнім часом навіть почастишали заяви від об'єднань чи окремих Церков (особливо протестантського типу) із невизнанням/відмежуванням від окремих, надто «комерціалізованих» своїх колег (наприклад, останні заяви щодо діяльності В.Мунтяна). У США, до речі, питаннями релігійних пільг цілком логічно займаються співробітники податкової служби.

Розвиток подій у сфері державно-церковних відносин в Україні у 2010-2012 рр. дозволяє нам стверджувати, що у ці роки відбувалося фактичне створення умов для дублювання в Україні російської моделі державно-церковних відносин, коли одна Церква (УПЦ МП) визначалася фаворитом. Саме її представники ставали чи не єдиними учасниками усіх урядових/президентських заходів. Фактично витворився своєрідний варіант державної Церкви, де, за винятком УПЦ МП, всі інші конфесії та релігійні напрями функціонували у статусі терпимих або ж не бажаних. І навіть у всенародних, а відтак об'єднуючих націю акціях/подіях (День незалежності, вшанування жертв Голодомору, Чорнобильські заходи, «запалення ялинки» тощо), релігійну сторону презентувала все та ж одна Церква.

Проте українські реалії значно відмінні від російських, а відтак Президент України та владні структури в цілому згодом змінили свою тактику у ставленні як до окремих Церков та релігійних напрямів, які функціонують в країні, так і до їх міжцерковних об'єднань. Причиною такої різкої зміни моделі поведінки є, очевидно, зміна зовнішньополітичного курсу країни – орієнтація його на Асоціацію із Євросоюзом. Відтак були відновлені більш-менш регулярні зустрічі очільників Держави із членами ВРЦіРО, главами найкрупніших Церков, реабілітована участь останніх у державних заходах, припинився силовий і моральний тиск на представників православних громад, які не входять у юрисдикцію УПЦ МП (достатньо згадати заяви і відкриті листи патріарха УПЦ КП Філарета, предстоятеля УАПЦ Мефодія та ін.).

Практично нинішня влада виказує готовність прийняти ту модель партнерських відносин, яка вже багато років була базовою у державно-церковних відносинах в Україні і яка забезпечувалася ефективною діяльністю спеціального держоргану у справах релігій.

А тому можна стверджувати, що на нинішньому етапі розвитку державно-церковних відносин самоорганізація Церков і релігійних організацій

є набагато більш ефективним чинником впливу як на владу, так і на суспільство в цілому, аніж домінуючі досі пошуки вимушеної уваги/преференцій з боку влади.

Впровадження в Україні європейських підходів у чинному законодавстві на перше місце поставить не «чиновницьке рішення», а судові рішення у принципових питаннях, у т.ч й пов'язаних із функціонуванням в країні Церков та релігійних організацій. У цьому контексті зростає (і це вже відбувається) роль Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО), яка є унікальним утворенням не лише на пострадянському, але й європейському просторі. ВРЦіРО поступово перебирає на себе роль координатора міжцерковних ініціатив і, очевидно, мала б зайнятися моніторинговими функціями щодо порушень у царині свободи совісті. Для цього їй потрібно поступово розширитися та враховувати у своїй діяльності й позицію інших міжцерковних утворень: Ради Євангельських протестантських церков України; Наради представників християнських Церков України; Всеукраїнської Ради Християнських Церков та Ради представників Духовних управлінь і центрів мусульман України.

Значно покращують характер міжконфесійних (міжцерковних) і державно-церковних відносин світські громадські об'єднання та інституції, які часто об'єднують світських фахівців та кліриків Церков і релігійних напрямів. Зокрема йдеться про Українську асоціацію релігієзнавців, Українську асоціацію релігійної свободи, Інститут релігійної свободи, Центр релігійної інформації і свободи, Постійно діючий при Центрі Разумкова Круглий стіл «Релігія і влада в Україні: проблема взаємовідносин» тощо. Роз'яснення і дотримання базових принципів чинного законодавства у релігійній сфері, специфіки міжцерковних відносин дозволяє представникам цих організацій бути не лише успішними посередниками, але часто й ініціаторами ефективних міжцерковних і державно-церковних діалогів.

Одним із першочергових завдань на нинішньому етапі наближення підходів розвитку державно-церковних відносин в Україні до європейських стандартів, є прийняття «Концепції державно-церковних відносин». Ця концепція підготовлена спільними зусиллями основних конфесій та експертами, неодноразово підтримана ВРЦіРО й громадськими організаціями. Без цього кроку будь-які зміни у базовий Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» можуть мати непередбачувані наслідки.

Адже нові редакції згаданого закону вже неодноразово з'являлися, проте не були прийняті ВР України через блокування його за ініціативою конфесій, громадських організацій та експертів. Логіка цих дій проста – при відсутності концептуальних направляючих у сфері державно-церковних відносин була і залишається небезпека перетворення нової редакції закону в копію аналогічного російського закону, розкритикованого свого часу практично всіма правозахисними організаціями національного та світового рівня.

Нині очевидним є зростання практичних наслідків співпраці українських

Церков та релігійних організацій із міжнародними організаціями й інституціями, які займаються проблемами свободи совісті. Понад це, нині спостерігається навіть очевидний запит українського суспільства на участь кліриків у вирішенні власне політичних питань. Доказом цього є як неодноразові візити членів ВРЦіРО у США, Канаду, Брюссельську штаб-квартиру Євросоюзу, так і звернення ВРЦіРО до українського суспільства з приводу доленосних для країни рішень, як то підписання угоди про асоціацію із Європейським Союзом.

Потребує змін і позиція Церков на внутрішньоукраїнському рівні – очікується об'єднання зусиль кліриків та віруючих у їхній щоденній роботі із всіма вітчизняними інституціями, які впливають/впливатимуть на вирішення практичних питань у сфері свободи совісті (суди, силові структури, громадські організації, експертне середовище тощо). Для цього повинна бути змінена нинішня філософія взаємодії багатьох Церков із зовнішнім світом – вони мають стати більш відкритими і комунікабельними. І це буде одним із найважливіших кроків до європейської системи цінностей як цих Церков, так і суспільства в цілому.

Юрій КОВАЛЕНКО – протоієрей Георгій (Київ)

СЕКУЛЯРИЗАЦІЯ ЯК ВНУТРІШНЯ ПРОБЛЕМА ЦЕРКВИ

Сьогодні церковна спільнота сприймає секуляризацію як зовнішній виклик Церкві і не сприймає її як внутрішню проблему. Дуже багато говориться про засоби ідентифікації особи, про ювенальну юстицію, гомосексуалізм, геополітичний вибір та ін., а не про внутрішню секуляризацію, яка є наявною в сучасному православ'ї. Саме це зумовлює **актуальність нашого дослідження**. Автор статті пропонує об'єднати зовнішні виклики секуляризму в дві розглянуті нижче дощо відоособлені групи, дослідити проблему із врахуванням наявних наслідків її вивчення.

Моральні виклики. На сьогодні українське (і не тільки) суспільство має великі проблеми в площині суспільної моралі. Ми бачимо деформацію суспільної моралі і постійні намагання демонтувати будь-які державні та суспільні інституції, які б експертно цей процес спостерігали, аналізували і регламентували. На наших очах руйнуються традиційні родинні цінності і пропагують нетрадиційну мораль сучасні публічні люди і лідери думок (популярні артисти, державні чиновники і політики). Суругатні діти та публічні розлучення керівників держав, відомих діячів культури руйнують традиційні моральні та сімейні цінності не менш, ніж гей-парадна активність.